

УДК 599.323(477)

ПОШИРЕННЯ ТА ЧИСЕЛЬНІСТЬ КРОТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО (*TALPA EUROPAEA*) НА ПІВНОЧІ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Євген Скубак

Національний природний парк «Святі Гори» (Святогірськ)
вул. Олександра Матросова, 141, м. Костянтинівна, 85105 Донецька обл.
e-mail: svyatygory@yandex.ua

Distribution and Abundance of the European Mole (*Talpa europaea* L.) in the Northern Part of the Donetsk Region. — Skubak, E. — Field studies on the European mole's distribution in the northern part of the Donetsk region were conducted. Censuses were held on two regular routes during 2006–2016. The European mole is a sporadic and not abundant species in the studied area. Its population is stable and not threatened. Disjunctions of its range within the region are found. The population of the European mole is indigenous and it had been recovered from local refugiums. The expansion of the European mole in the northern part of the Donetsk region happened when spring floods on the Siversky Donets River had not occur. The main limiting factors of the mole population are climatic conditions affecting the feeding base, which may cause the animals' death. In unfavorable years, the population density of the European mole does not decrease, but its range reduces. Additional field studies are required to clarify the European mole's range southwards the floodplain of the Siversky Donets River.

Key words: Donetsk Oblast, European mole, *Talpa europaea*.

Поширення та чисельність крота європейського (*Talpa europaea* L.) на півночі Донецької області. — Скубак, Є. — Були проведені теренові дослідження поширення крота на півночі Донецької області з кількісними обліками на двох постійних маршрутах. Дослідження проводили у 2006–2016 роках. Кріт європейський є нечисленним, спорадично поширеним видом у регіоні досліджень. Популяція крота є стабільною і не перебуває під загрозою зникнення. Виявлені диз'юнкції ареалу в межах області. Встановлено, що популяція крота є аборигенною і поновилася з місцевих рефугіумів. Початок розселення крота на півночі Донецької області співпадає з припиненням весняних повеней на р. Сіверський Донець. Основними лімітуючими факторами для крота є кліматичні показники, що впливають на кормову базу і можуть спричинити загибель тварин. В несприятливі роки кріт не зменшує щільність популяції, а звужує ареал. Необхідні додаткові теренові дослідження для уточнення ареалу крота південніше заплави р. Сіверський Донець.

Ключові слова: Донецька область, європейський кріт, *Talpa europaea*.

Вступ

В Донецькій області кріт європейський (*Talpa europaea* L.) знаходиться на південно-східній межі свого ареалу (Загороднюк, 2006). За винятком штучної популяції у Великоанадольському лісі (Мельниченко та ін., 2002), кріт відомий лише із заплави р. Сіверський Донець (Кондратенко, 2006; Коробченко, 2009). У минулі часи вид, ймовірно, був поширений ширше, але внаслідок надмірного промислу та освоєння території його чисельність катастрофічно скоротилася, і у другій половині ХХ ст. аборигенна популяція взагалі не згадувалася у наукових публікаціях. Знову на півночі області кріт виявлений у 1999 р., і одразу виникло питання, автохтонна це популяція, чи вид розселився з інших ділянок ареалу.

Як вид, що знаходиться на межі ареалу та виконує середовищетвірну функцію, кріт європейський заслуговує на особливу увагу дослідників. Надзвичайно важливим для дослідження є також процес природного поновлення ареалу виду в умовах значної антропогенної трансформації місцевості, що має місце на Донбасі (Коробченко, 2008, 2009).

Мета роботи — встановити поширення та оцінити чисельність крота на півночі Донецької області, в межах Слов'янського, Краснолиманського та Артемівського районів.

Матеріал і методика

Матеріал було зібрано на двох постійних маршрутах та під час виїздів до лісових масивів Слов'янського, Краснолиманського та Артемівського районів Донецької обл. На постійних маршрутах обліки проводилися у травні–липні, експедиційні виїзди — в теплий сезон року. Обліковувалась кількість ходів крота, що перетинають маршрут дослідника, з подальшим перерахуванням на 1 км маршруту. Враховувались як головні ходи крота, так і його переходи через стежку по поверхні. Коефіцієнт заселення вважався рівним чотирьом особинам на хід, за Поповим і Фалькенштейном (Мельниченко та ін., 2002). Довжина маршруту складала від 0,6 до 3 км залежно від конфігурації та розмірів біотопу.

Чисельність крота вивчалась на постійному маршруті довжиною 3 км на болоті Мартиненкове. Відносна чисельність оцінювалася за кількістю ходів на 1 км маршруту, що вважалося критерієм щільності популяції, придатним для порівняння в різні роки. На ділянці 900 м цього маршруту з найбільш сприятливими для виду умовами додатково розраховували максимальну щільність виду. Ця ділянка є рефугіумом крота у несприятливі роки. Додатково, з 2010 р. обстежується популяція біля оз. Пічужине. У зв'язку з неоднорідністю природних умов, за результатами перших обліків було прийняте рішення розділити маршрут на дві частини — заплаву діброву та тополевики.

Поширення

Тепліньське відділення. Вид вперше знайдено у 1999 р. (Кондратенко та ін., 2006). Під час обліків 2012 р. з'ясовано, що стан перебування крота тут не змінився. Він лишається дуже нечисленим видом у фауні деяких найбільш зволжених балок північної частини лісу. Щільність популяції складає 2,5 ходів на 1 км маршруту.

Околиці болота Мартиненкове. Крота вперше знайдено в 2002 р. (Кондратенко та ін., 2006). У невеликій кількості проникає в сусідні вільхові та соснові ліси на північ до залізничного полотна, що є дуже серйозною перешкодою для крота, на захід до м. Святогірськ.

Околиці озера Пічужине. Крота вперше знайдено автором у 2007 р. Осередок розташований на правому березі р. Сіверський Донець напроти болота Мартиненкове.

Заплава Дробишевського лісництва. Крота вперше знайдено під час експедиційного виїзду у 2006 р. Це найбільший за площею та загальною чисельністю осередок крота на півночі Донецької обл. Вид щільно заселює всю територію заплави від р. Сіверський Донець на заході до оз. Підпісочне на сході, в невеликій кількості проникає далі у соснові та вільхові ліси. Зустрічається також у вузькій смузі заплавної ліси на правому березі р. Сіверський Донець. Щільність у середньому близько 18 ходів на 1 км маршруту. В місцях концентрації крота, зазвичай поблизу води, його щільність може досягати 30 (зрідка 40) ходів на 1 км, в менш сприятливих для крота умовах — близько 9–12 ходів на 1 км.

Околиці с. Брусин. Кріт вперше виявлений у 2001 р. Є. Прохоріним (усне повід., за Кондратенко та ін., 2006). Ареал крота тут надзвичайно фрагментований та складається з ряду ізольованих ділянок між старицями, що потерпають від забудови. За даними наших обліків у 2012 р. його відносна чисельність складала 9,6 ходів на 1 км маршруту.

Урочище Заплава-1 розташовано напроти раніше відомої популяції у с. Брусин, у дуже ізольованій частині заплави. Облік проведено у 2012 р. Популяція крота тут фрагментована старицями та болотами, проте на окремих ділянках може мати дуже велику щільність (до 45 ходів на 1 км на маршруті не довше 300 м).

Околиці заповідника «Крейдова флора». Вид вперше знайдено у 1999 р. у штучних лісах правого берега р. Сіверський Донець (Лиманський, Кондратенко, 2006). У 2012 р. одиничний перехід крота знайдено на лівому березі р. Сіверський Донець напроти території заповідника. Цей осередок є єдиним на ділянці ріки між селами Брусин та Закотне.

Рис. 1. Поширення крота на півночі Донецької обл.

Fig. 1. Distribution of the European mole in the northern part of the Donetsk region.

Позначення:

1 – Теплінське відділення; 2 – болото Мартиненкове; 3 – оз. Пічужине; 4 – заплава Дробишевського лісництва; 5 – окол. с. Брусин; 6 – уроч. Заплава-1; 7 – окол. заповідника «Крейдова флора»; 8 – окол. с. Дронівка.

Околиці с. Дронівка. Ходи крота знайдено автором восени 2012 р. на території біостанції Донецького університету. За межами біостанції вид не виявлений.

Підсумовуючи, можна зазначити, що кріт європейський є нечисленним, спорадично поширеним видом у заплаві Сіверського Дінця. В дуже обмеженій кількості зустрічається в лісових біотопах надзаплавної тераси. Поширення його в байрачних та нагірних дібровах ще недостатньо з'ясоване. В ареалі крота в заплаві Сіверського Дінця є виразні розриви (рис. 1), що свідчить про осередковий характер ареалу крота та його розселення з декількох ізольованих ділянок. Улюбленим біотопом крота є листаний ліс на підвищеннях рельєфу біля водойм, де він захищений від підтоплення. Влітку в сприятливі роки кріт розселюється в низини, пересохлі вільхові болота. Під час розселення кріт легко долає значні ділянки соснового лісу на пісках та населені пункти.

Чисельність

Під час обліків відмічено зростання чисельності крота порівняно з показниками минулих років (Кондратенко та ін., 2006). Поступовий рост чисельності спостерігався до 2010–2011 рр. після чого відбулась її стабілізація на середньому рівні (табл. 1).

Такий хід динаміки характерний при заселенні видом нових територій зі сприятливими умовами. Середня чисельність крота в осередках заплави Сіверського Дінця перевищила його чисельність у Великоанадольському лісовому масиві (Мельниченко та ін., 2002), що свідчить про кращі умови заплави порівняно з відносно сухим штучним лісовим масивом у степу.

Таблиця 1. Щільність популяції крота європейського на болоті Мартиненкове, переходів на 1 км

Table 1. Population density of the European mole in the “Martynenkove” wetland, tonnels per 1 km

Рік	Болото Мартиненкове		Озеро Пічужине	
	середня	максимальна	діброва	тополевики
2006	15	20	—	—
2007	2	5	—	—
2008	16	25	—	—
2009	3	5	—	—
2010	20	38	14	—
2011	28	42	—	—
2012	17	—	12	—
2013	16	37	16	6
2014	18	37	—	—
2015	12	21	6	2
2016	14	35	12	7

Примітка: на оз. Пічужине маршрут був розділений на 2 частини з 2013 р.

Низька чисельність крота у 2007 та 2009 рр. пов'язана з сухим спекотним періодом перед проведенням обліків (у травні). Починаючи з 2010 р., чисельність крота є стабільною.

Загальна чисельність крота на півночі Донецької обл. становить кілька тисяч особин, більше половини з яких мешкають на території Дробишевського лісництва. Спорадичний характер поширення крота свідчить про те, що популяція поновилася з невідомих раніше осередків в межах області. При розселенні ззовні (наприклад, із Харківської обл.) крит мав би заселяти всі придатні біотопи, без розривів, чого не спостерігається.

Початок поновлення популяції збігається з припиненням великих повеней на р. Сіверський Донець (остання — 1998 р.). У 2006 р. спостерігався останній великий підйом води (на 270 см). На цей час популяція є стабільною, майже вся розташована в межах НПП «Святі Гори» і не потребує додаткових заходів з охорони.

Висновки

1) Крит європейський є малочисельним, спорадично поширеним видом півночі Донецької області. Вид заселяє добре зволожені заплавні біотопи та приурочений до листяних лісів на підвищеннях рельєфу, зокрема на прирусловому валу.

2) Популяція крота є стабільною і не перебуває під загрозою зникнення.

3) На межі ареалу крит у сприятливі роки не збільшує щільність популяції, а розширює ареал, з'являючись на луках, в соснових лісах і в населених пунктах.

4) Головною причиною природного поновлення популяції крота є припинення весняних повеней на р. Сіверський Донець.

5) Необхідні додаткові теренові дослідження для уточнення ареалу крота південніше заплави р. Сіверський Донець в байрачних та нагірних дібровах правого берегу.

Подяки

Автор щиро дякує Золтану Баркасі за допомогу в підготовці карти та Ігорю Загороднюку важливі редакторські правки в рукописі статті.

Література

- Загороднюк, І. В. Славці східних областей України: склад та історичні зміни фауни // Теріофауна сходу України. — Луганськ, 2006. — С. 217–259. — (Праці Теріологічної школи; Вип. 7).
[Zagorodnyuk, I. Mammals of eastern provinces of Ukraine: composition and historical changes of the fauna // Mammal Fauna of Eastern Ukraine. — Luhansk, 2006. — P. 217–259. — (Proceedings of the Theriological School; Vol. 7). (in Ukr.)]
- Кондратенко, О., Пилипенко, Д., Д'яков, В. Особливості розповсюдження крота європейського в долині середньої течії р. Сіверський Донець // Теріофауна сходу України. — Луганськ, 2006. — С. 98–102. — (Праці Теріологічної школи; Вип. 7).
[Kondratenko, O., Pilipenko, D., Dyakov, V. The peculiarities of the European mole's distribution in the middle part of the Siversky Donets valley // Mammal Fauna of Eastern Ukraine. — Luhansk, 2006. — P. 98–102. — (Proceedings of the Theriological School; Vol. 7). (in Ukr.)]
- Коробченко, М. Крит європейський (*Talpa europaea*) в долині річки Деркул на кордоні України та Російської Федерації // Вестник зоології. — 2008. — Том 42, № 1. — С. 25.
[Korobchenko, M. European Mole (*Talpa europaea*) in the Derkul river valley on the border of Ukraine and Russian Federation // Vestnik zoologii. — 2008. — Vol. 42, No. 1. — P. 25. (In Ukr.)]
- Коробченко, М. А. Расширение ареала крота европейского (*Talpa europaea*) в долине реки Северский Донец // Зоологический журнал. — 2009. — Том 88, № 4. — С. 465–472.
[Korobchenko, M. A. Expansion of the European mole (*Talpa europaea*) from the Siversky Donets river valley // Zoologicheskyy Zhurnal. — 2009. — Vol. 88, No. 4. — P. 465–472. (In Rus.)]
- Лиманський, С., Кондратенко, А. Современное состояние териофауны заповедника «Меловая флора» // Теріофауна сходу України. — Луганськ, 2006. — С. 29–32. — (Праці Теріологічної школи; Вип. 7).
[Limansky, S., Kondratenko, A. Modern state of the mammal fauna of the natural reserve "Kreydiana flora" // Mammal Fauna of Eastern Ukraine. — Luhansk, 2006. — P. 29–32. — (Proceedings of the Theriological School; Vol. 7). (in Ukr.)]
- Мельниченко, Б. Г., Пилипенко, Д. В., Ширяев, С. В. Чисельність та розподіл крота звичайного у Великоанадольському лісовому масиві // Вісник Львівського ун-ту. Серія біол. — 2002. — Вип. 30. — С. 70–75.
[Melnychenko, B. G., Pilipenko, D. V., Shirjaev, S. V. Population number and distribution of the common mole in the Velyko-Anadol forestry // Visnyk of the Lviv University. Biology Series. — 2002. — Iss. 30. — P. 70–75. (in Ukr.)]